

szág kivételével) Európának ebben a részében. A nyugati hatalmak által tervezett esetleges támadás Törökországon keresztül Németország ellen, ma már nem oly könnyen kivihető feladat, mint 1915-ben volt, amikor a mai Jugoszlávia Németország ellen harcolt.

A gazdasági és politikai érdekek e sokrétű labirintusában igen nehéz a helyzet várható alakulását megjelölni. Nem lehet pontosan ismerni az orosz stratégiai törekvések irányát sem. Kétségtelen azonban, hogy Oroszország e stratégiai problémáinak megoldásához Németország bizonyos támogatást nyújt, vagy legalább is jóindulatu semlegességet tanúsít. A bulgár-orosz kapcsolatok bensőséges voltát közvetve csak fokozza a Németország és Bulgária közt fennálló szoros gazdasági kapcsolat. Nem lehetetlen, hogy Bulgária azért látott hozzá elég jelentős dunai kereskedelmi flottájának kiépítéséhez, mert kilátása van arra, hogy ez a flotta az orosz-német anyagszállítások folytán hathatós foglalkoztatást nyerhet. Ez annál könnyebben feltehető, mert a német-orosz együttműködés a jelek szerint mindjobban — bár csak gazdasági és diplomáciai tekintetben — kibővíül. E két hatalmas állam balkáni tervei Európának ezen a területén döntőek. Érthető így, hogy szóbanforgó területek békés konstellációja nem kívánatos állapot azokra a hatalmakra nézve, amelyek ellenségei a Balkánról fedezik háborús szükségleteik jórészét.

(N. G.)

SZEMLE, BÍRÁLATOK

AZ ÉSZ BÖLCSELŐJE ÉS AZ ESZTELEN VILÁG

Nem önguny-e az emberiség részéről, hogy megünnepli az ész bölcselelője, Descartes halálának 290. évfordulóját s miközben háborút visel, mélységes tisztelettel hitet tesz a gondolat, a közvetlen belátás igazsága mellett?

A kérdés kézenfekvő, sőt jogos. Még azok is, akik a képmutatást az emberek együttélését biztosító elemek egyikének tekintik, tulzottnak tartják ez a tisztelgést a szellem előtt. S legfeljebb melankólikusan állapítják meg: ilyen a világ, az elmélet és gyakorlat két különböző dolog.

De el kell ismerni, hogy azok számára, akik ebben az ellentétben feloldhatatlan, két külön világot látnak, Descartes alaposan kapóra jön. Rámutathatnak arra, hogy míg Descartes az ismeretelméletet, logikát, exakt természettudományt, azaz az elvont, theoretikus megállapításokat illetőleg a meglévővel szembenálló, azt tagadó, szóval forradalmár volt, addig a gyakorlati studiumokban, elsősorban az erkölcsstanban az egyház hivatalos álláspontját fogadja el és annak alátámasztására ő maga is keres észokokat.

Ugyanazokat a hangokat halljuk tehát, amelyeket Leibnizzel, Spinozával, Kanttal, Hegellel szemben használnak. Hiszen Leibniz matematikai mechanisztikus felfogását a theológiai metafizikával akarja összebékíteni. Spinoza pantheizmusában kiűzi az ablakon az istenfogalmat, de behívja az ajtón az ős-szubsztancia köpönyegében. Kant kettéválasztja a világot és a jelenségek világában szilárd, megváltozhatatlan törvénysze-

rűségeket ismer fel vagy ismer el, a Ding an sich világában pedig újból megalapozza a megismerhetetlent, a metafizikát. Kettévágja az embert is, noumenon- és phaenomenon-emberré, hogy az egyikben meghajoljon az egyház követelései előtt, a másokban pedig eleget tegyen a polgári észnek.

Hegel pedig, aki az ellentmondásból azután nemcsak elméletet, hanem szinte életprogramot csinált, — konspirál és verekszik francia emigránsokkal, tüntet és tiltott röpiratokat olvas a tübingeni internátusban, — és alátámasztja elméletével a restaurációt a berlini egyetemi katedrán. Szerkeszti a napoleoni szellemű Bamberger Zeitungot a sajtószabadság nevében, és követeli a Hallische Literaturzeitung kritikusanak a fejét, amiért bírálni merészelt jogbölcséletét. Elmélete alapjává teszi a szabadság eszméjét, és igazolja jogbölcsélete előszavában a karlsbadi rendszert és a wartburgi énekesek és szónokok üldözését, egyetemi hallgatók és tornászok bebörtönzését és Friesnek katedrájától való megfosztását.

De ha esetleg még — legalább az első pillanatban — elfogadható magyarázatokat találunk mindezen ellentmondásokra a filozófusok egyéni hiúságában, kényelmében, karrierizmusában vagy legjobb esetben elméletük tehetetlenségében, illetve bizonyos kérdések előtt való megtorpanásában, — semmiképpen se illenek ezek a motívumok Descartesre.

Ha csak az érvényesülésről lett volna szó, úgy nyitva álltak előtte a tudomány kapui. De ő még alig fejezvéen be tanulmányait, tudatosan és fiatalságához nem igen illő szkepticizmussal csapta be maga mögött nemcsak a La Fleche-i jezsuita kollégium kapuját, hanem az összes kapukat: a tudományt nem a tudományos falak között keresi, hanem önmagában és kint a természetben.

Az új tudomány iránti szenvedélye, nem pedig féltékenysége vagy sikervágya vitte bele a matematikus Fermattal való konfliktusába és Galilei mozgástanáról való itéletét sem az irigység mondatja vele.

Ami pedig a gyávaságot illeti, a Mersennehez írt egyik levelében ugyan csodálkozással számol be Galilei egyik könyvének elkobzásáról és annak a gyanujának ad kifejezést, hogy az ő könyvét is hasonló sors éri. De nehéz elképzelni, hogy az egyházzal való nyílt szakítás elkerülésére dolgozza át könyvét az egyház szellemében, amikor pedig éppen azért hagyja el Párizst és emigrál a szabadgondolkodó Hollandiába, hogy külső hatalmak befolyásától menten, saját meggyőződése szerint fejthesse ki elméletét; amint ugyancsak Mersennek írta: j'aurois besoin moi-meme de me servir de mes raisons.

Ha ugyanis lenne alapjuk ama gyávaságról, személyes bántalmakról és önelégületlenségről szóló vádaknak, akkor az lenne a helyzet, hogy Descartes, aki tudatában volt ismeretelmélete forradalmi voltának és igényt is tartott rá, hogy ilyenül ismerjék és inkább emigrál, csak hogy elmondhassa azt, amit akar, az etikában egyszerre gyáva lesz és pedig oly mértékben, hogy nemcsak, hogy egyszerűen hallgatna arról, amiről úgy érzi, hogy veszélyt hoz a fejére, hanem szükségesnek tartja, hogy ép' az ellenkezőjét hirdesse annak, ami a meggyőződése?

Nem sokkal észszerűbb-e feltenni, hogy igenis, ha Descartes mondott vagy írt valamit, akár ismeretelméletben, természettudományban, matematikában, akár pedig antropológiában vagy etikában, az az ő

meggyőződése volt és a mutatkozó ellentmondás okát nem személyi tulajdonságokban, hanem általában körülményekben kell keresni? Hiszen, amint láttuk, az ellentmondás bűnétől annak a kornak többi számottevő filozófusa sem ment.

Vajjon nincs-e ezeknek az ellentmondásoknak objektív alapja? Descartes cogito, ergo sum-ja, ha következetes akarna lenni, a szolipszizmusba vezetne. De az énben meglévő világos fogalmak, az evidenciák csak módszertani elv, nem a megismerés és igazság kritériuma. Egyedül van és mégsem egyedül. Izolált léte a megismerhető, — de az izolált énben benne van az Isten eszméje, ez pedig csak úgy lehetséges, hogy Isten van és az ő léte adta az eszmét az egyénbe.

Isten, az általános, a megismerhetetlen, — valami törvényszerűség, amely uralkodik az esetlegességek felett. Az autoritás világában, amely a feudalizmus jellege, az egyén csak függvény. Az új polgári világban az egyén ellenkezőleg: kitevő, meghatározó. A rész a konkrét, az izolált polgári termelő, amely szembenáll az általános, a piac, ismeretlen világával. Isten léte a mi tudatunkon át konstituálódik, az árutermelés egysége is csak az én-ek tudattartalmában él. A kettő azonban szorosán összefügg. Anyag és szellem egyetlen szubsztanciának két oldala. Illetve gondolatilag önállóak, de létezésükhöz hozzátartozik Isten működése.

Szellem és test tehát az én szemében két teljesen különböző dolog, — egymást tagadják, kizárják, de Isten egységében összetartoznak. A szellem: a polgári termelő, az anyag: a termelőeszköz. A polgári lét két attribútuma, mely a piac a termelési folyamat, a társadalom egészében kapja meg az isteni egység értelmezését.

Ez a dualitás azonban csak az énrre jellemző. Az individuumra, a polgárra, a gondolkodóra. A gondolat különbözteti meg az embert minden más létezőtől, melyekben a mechanizmus törvényszerűségei uralkodnak. Ezért az állat is gép.

Descartes e ponton még csak a feudalizmus felé néz: annak tagadásában hirdeti az előítéletnélküliséget, mint a megismerés feltételét, — a függetlenséget, mint a polgári termelőmód alapját, a gondolatnak a mechanizmusból felszabadító, azzal szembeállító erejét. A szabadon gondolkodónak a gépszerűség feletti uralomra való elhivatottságát.

Ebből a szempontból fontos, hogy csak az én-ről beszél. Az én-ek problémája még nem foglalkoztatja. A polgári termelőmód kezdetén a munkaerő kérdése még nem akut. Descartes számára a felszabadult én még konstitutív, termelő. Az eredeti akkumulációban szerinte nincsen termelőeszköznélküli én. A polgári termelőmód fokozatosan választja el a termelőeszközt a termelőtől. Amikor az egyugyanazon szubsztanciának két attribútuma a szellem és az anyag. Nem pedig két külön szubsztancia, amelyeknek egy harmadikra van szükségük, hogy együttműködhessenek, mint ahogy Geulinx és Malebranche kifejtik. Ez a harmadik az Isten, aki közbelép, hogy a szellem (a termelő) és az anyag (a termelőeszköz) ismét találkozassanak. Ekkor azonban a szellem már nem azonosul Istennel, — két külön világ lesz, az Isten válik a szellem és anyag együttműködésének irányítójává, de ő maga a működésben, a termelésben nem vesz részt.

Az anyaggal a szellem csak együttműködik, felsőbb irányításra, de

még szellem. Isten azonosul a termelőeszkővel rendelkezővel, a termelést irányítóval, a szellemmel, a termelési eszkővel bánó descartesi szellem pedig degradálódik az alkalmosság, az occasio felhasználására, szinte utasításra. A termelés mechanisztikus voltának uralkodóvá válása azután de la Mettrievel levonhatja a természetes konzekvenciát: az ember gép.

A feudalizmussal szembenálló Descartes gondolkodásában a termelő és termelés fogalmi szorosán egybetartoznak: egy szubsztancia van két attribútummal. Dualizmusa tehát nem két külön világ konstituálása, mint Kantnál, hanem a társadalom felépítésének egymásutánja. A társadalmi alap: a termelés már az új módszerrel, az elfogulatlan megismerés segítségével, szilárd törvények, matematika és természettudomány latbavetésével történik. A felülépitmény, a morál, a vallás nem mutatja ugyanazokat a törvényszerűségeket: ezen a területen csak hadd érvényesüljenek az egyház tanításai. Nem azért, amit de la Mettrie és mások is szemére vetnek: hogy alapjában véve materialista elméletéhez az egyház kedvéért hozzáfűzi a lelket, amely pedig „teljesen felesleges“. Descartes materialista elmélete szempontjából talán felesleges, de nem felesleges az új társadalom szempontjából, amelynek tömegei — egységfrontba állván a feudalizmus ellenében — szükségleteiket elégsék ki inkább az egyház tanításaiból, mint a haszonkalkulációs matematika segítségével.

Az ellentmondás Descartes elméletében tehát objektív, szociális. Mint ahogy Voltaire is ateista, amíg a feudális uralmat támogató, privilégiumokkal rendelkező egyházat támadja, de teista, aki „kitalálná Istent is, ha nem lenne“, amikor felismeri, hogy az átalakított, saját osztályszolgálatába állított egyház alkalmas eszköz osztályuralma abszolúttá nyilvánítására az alsóbb osztályok ellen.

Descartes idejében ezek az osztályviszonylatok még nem voltak ilyen világosak. Ezért ellentmondásainak tartalma homálybavesző, bizonytalan. Viszont maga az ellentmondás ténye olyan kézenfekvő, olyan átlátszó, hogy szegyet kellett hogy üssön kortársai és bölcselő utódai fejében: ilyen hatalmas koponya, mint amilyennek Descartes az ismeretelméletben, matematikában és természettudományban mutatkozik, hogyan csinálhat ilyen elemi hibákat? Mintha egy matematika professzor nem tudná az egyszeregyet.

Manapság azonban már világos: Descartes oldotta meg helyesen a feladott számtan példát. Nem ellentmondás nélküli fogalomszinjátékot adott elő, hanem kora társadalmának problémáit vetette fel és világította meg. Ez a világ pedig ellentmondásokkal teli. Önmaga osztálytartalmát általánossá, egyetemes érvényűvé hiposztazálja, — cogito, ergo sum — a feudális autoratizmussal szemben, — de az általánossá hiposztazált világ nem homogén s újabb és újabb ellentmondások keletkeznek benne. Ennek a heterogenitásnak a következménye, hogy Descartes materialista a feudalizmussal szemben, de idealista önmagával, a polgársággal szemben. Részleteiben, a megismerés eszközeit tekintve, materialista, de a végső konzekvenciákat illetőleg idealista.

Idealizmus és materializmus tehát nem egymást kizáró, abszolút ellentétek; az ellentétek pedig nem következetlenségek. A következetlenségről rendszerint kitűnik, hogy a legpontosabban osztálykövetkezetes-

ség, az idealizmus és materializmus pedig egymást feltételező, egymásba átmenő formái a polgári gondolkodásnak.

S ha a polgári gondolkodásmód sohasem szégyelte ellentmondásait, amelyek — talán Hegelt kivéve — inkább ösztönösen, akarata és tudata ellenére érvényesültek elméleteiben, — azok, akik az ellentmondást a gondolkodás és valóság motorjává teszik, méginkább megemlékezhetnek Descartesról halálának évfordulóján, aki történelmileg sokban segítségül szolgált a felismeréshez, hogy az idealizmus és materializmus egyként szolgálhatnak reakciós társadalmi törekvések lepléül, vagy kifejezéséül, mint ahogy manapság szolgálnak is, egyszerre hirdetvén a szabadság és tekintély elvét, a magyrahivatottság eszmei tartalmának anyagi (faj és vér) alapját, az állami érdekszövetség erkölcsi piedesztálját, a független tudomány függőségét, igazságos háborút és fegyveres békét...

(Sándor Pál)

CSEHOV. Anton Pavlovics Csehov, a legnagyobb orosz novellairó nyolcvanadik születésnapját hazájában irodalmi körök és a nép fényes keretek között ünnepelték. Európa viszont elfelejtett Csehovra emlékezni. Számunkra talán éppen ezért időszerű emléket idézni, bár Gorkij Csehov tanulmánya után ez a vállalkozás nagyon is merész.

Aki elolvasta Gorkij sorait Csehov írásmódjáról, soha másképp nem láthatja már ezt a nagy művészt. „Csehov elbeszéléseinek olvasásakor — írja Gorkij, — úgy érzi magát az olvasó, mint egy késői őszi délutánon, amikor a levegő egészen áttetsző és a mezíten fák, a szük-mellű házak, a szürke kis emberek élesen elválnak tőle. Minden olyan különösen hat: egyedülvalónak, mozdulatlanak, erőtlennek. A mély kékes távol üres, egybeomlik a tiszta éggel és bús hideg hőmpölyög belőle alá a jeges iszappal befedett világra. Mint az őszi nap, úgy világítja meg borzalmas fényel a költő szelleme az agyongyötört utakat, a görbe uccákat, a szűk, piszkos házakat, mikben aprócska emberek unalomtól és lustaságban pusztulnak el, a szobákon értelmetlen, álmos tevés-vevésüket árasztva szét.“ Nemcsak azért tökéletes és maradéktalan Csehov költői jellemzése, mert az író sajátos belső légkörét tökéletesebben és plasztikusabban nem lehet ábrázolni, de azért is, mert ezekben a sorokban, akárcsak Csehov

elbeszéléseiben, az egész fáradt, sülyedő cári Oroszország hangulata sűrűsödik, az a keserű, halálos levegő, amit Gogoly kavar fel elsőnek és amelynek sodrásából Gorkijig egyetlen orosz író sem tudott kilépni.

Csehov írói pályafutása meglehetősen bonyolultan kezdődik. „Tragédia a vadászaton“ című, 1884-ben közreadott, első és egyetlen regénye képtelenül feldarabolva, napilapban jelenik meg, egy érzéketlen szerkesztő és az orosz olvasók erkölceit tulzottan féltő cenzor brutális beavatkozásaitól eltorzultan. Csehov nem is ír ezután többet regényt. („Az én életem“, „A steppe“, „A 6-os betegszoba“ csak kiszélesített novellák). Első regényéről, mint valami kellemetlen emlékü kalandról kiterjedt levelezésében, műveiről való egyébként is szófukar beszélgetéseiben sosem emlékezik meg. A rövid novellánál köt ki és az elbeszélésnél. Tágabb alkotásai részére a dráma formáját választja.

„Őn a regényben eltévesztette szerepét és most is rosszul játssza.“ Ezt a mondatot Csehov első regénye epilógusában műve egyik hőséne mondja, akivel regénye habitusáról, a cselekmény értékéről, a megoldás helyességéről vagy helytelenségéről vitatkozik — Gide vitáit „A Hamispénzverők“-ben teremtett hőseivel, mintegy hatvan esztendővel megelőzve. Csehov ugyanitt, az epilógusban azt a véleményét fejt ki,

hogyan a gyilkos, a bűnöző tulajdonképpen nem is bűnös, hiszen úgy ő, mint cselekedete a társadalom termelvénye, „a bűnös maga a társadalom...” Természetes, hogy ilyesfajta elvek nem segítették elő a moszkvai orvos író hivatalos elismertetését, annál kevésbé, mert az őt körülvevő dolgok ábrázolásában egyre borultabb és egyre vigasztalább. Az orosz irodalom naposabb oldalán, jölehet beválasztották az Akadémiába, nem látták szívesen. „Huszonöt éve olvasom az elbeszéléseimről írott bírálatokat, — nyilatkozik egy alkalommal a kritikusokról, akiket szívből utált, — de nem mondhatnám, hogy akár csak egyetlen hasznos intelmet, egyetlen jó tanácsot találtam volna bennük. Csak Skabicsevszki hatott rám egyszer, amikor azt jósolta, hogy bizonyosan részegen halok meg egy léckerítés alján...” A cárizmus írókat irtó kritikusaival szembeállva Csehov minden fiatal kezdő író buzgó pártfogója és mestere. Ezt mondta: „Sokkal több íróra van szükségünk. A mi életünkben az irodalom még mindig ujdonság és a kiválasztottak dolga. Norvégiában minden 226 lakosra esik egy író, nálunk csak egy millióra.” Az írók száma előtte a kultúra mélyülését és tágulását jelentette, a nép szellemi színvonalának emelkedését. És különös, minél inkább távolodik az uri, az áleurópai Oroszországtól, az ohrana, a földesuri és a csinovnyiki uralom világától, annál közelebb kerül a szenvedő paraszthoz, a halászokhoz, a pusztákra kivert emberekhez, Szibéria száműzöttjeihez, az éhenkórász tanítóhoz, a reménytelen, fuldokló értelmiséghez, általában ahhoz az orosz emberhez, akít a züllött, korrupt bizantinizmus fojtogat és pusztít.

Csehov kis és szürke dolgok és emberek ábrázolására a rövid novellát Maupassant nyomdokain indulva saját egyéni műformájává avatja s meghonosítja a monumentális alkotásokra méretezett századvégi orosz irodalomban. Értékelését hosszú időn keresztül felhőként borítja be a

Maupassanttal való formai rokonság. Tolsztoj veszi védelmébe. „A franciáknak három írójuk van, — mondja, — Stendhal, Balzac, Flaubert. No meg nem bánom, Maupassant, de Csehov akkor már jobb író emennél.”

Mélységes vonása a rendetlenség-gel szembeni révedező elégedetlenség és egy jobb világ utáni vágyakozás. Ez köti triászba Csehovot Tolsztojjal és a vele majdnem egyidős Gorkijjal, hogy a robusztus orosz paraszt típusával és az orosz városi szegénynép tüneményes tehetsége társaságában a forradalmi értelmiségit személyesítse meg. Egész humanista hevével a dolgozó orosz népen csüng, „az orosz emberen”, akit ostoroz és fanatikusan szeret. „Nem találkoztam még emberrel, aki oly mélységesen és olyan sokoldaluan érzékelt volna annak a ténynek a jelentőségét, hogy minden kultúra alapja a munka.” Barátja írja ezt róla, Gorkij, aki akkor is nagyjelentőségű tagja lett volna e triásznak, ha Tolsztoj és Csehov mellett tehetségéből csupán eckermann szerepre futja.

A századelejei nyugateurópai olvasóra Csehov alakjai és tájai csak exotikus izelkkel, a Közép-Európa keleti felére eső magyar olvasóra azonban mélyebben, a valóságukkal hatottak. Nem a steppe és a pásztorainkat elnyelő pusztaságaink hangulati azonossága, hanem inkább a negatív társadalmi kép rokonvonalai miatt. A rokonság micsoda. Finom fluiduma rebben föl MórícZ Zsigmond egy-egy középosztály rajzából! És nem látjuk-e néha humorát egy-egy villanatra Mikszáth Kálmáné mellett elsuhanni, mégha mélyebb és kesernyesebb is?

A sirály, Vanja bácsi, A három nővér, A cseresznyés kert című lírai hangulatú drámái, miket a magyar színházjárók annyira szerettek, nem kerülnek már züllött játékszineink műsorára! A néparcvonal néhány év előtti Párisa kísérletezett ugyan feltámasztásával. Pitoeffék mutatják be A sirályt és ez a felújítás túlnőtt önmagán. „Csehov, — írta ak-

kor Jean Richard Bloch, — jócskán megelőzve Pirandellót és Bernard Shawt, századunk legnagyobb színházi szerzője. Ötven éve írta ezt a darabot. De minő ujdonság, micsoda merészség, micsoda sejtelem, micsoda kicsorduló telítettség a jövővel. Milyen mainak tűnik profétikus művészete, hihetetlen egyszerűsége, a mesteri rövidítések és az alakok beszéltetése... Nem Csehov darabjain mulik, hogy erre az idejűnnepi emlékeztetőre nem érte meg európai feltámadását. Fájdalmasan szenvedne a mai Európa láttán, mert mindig az emberi jóságot, a vigasztalót kereste az emberben. Csillogó szemüvege mögül szelid kékséggel tekintett a világba és az emberre. Gorkij idézi egy Tolsztojjal lezajlott telefonbeszélgetését, amikor a két fiatal író mestere és atyai barátja megindult hangon mondotta, dédelgetett és becézett védencének, Csehovnak: „Gyönyörű ez a mai napom. Lelkem kicsordul az örömtől. Szeretném, ha Ön is örülne. Épp Ön! Ön, aki nagyon, nagyon jó ember.“

Csehov, egyetlen esetet kivéve, sosem politizált. Bár, ha olvassuk Gorkij tanúságtételét az akkori orosz értelmiségek legnyomorúságosabb rendjéről, a tanítókról és azok sorsáról való kijelentéseit, a velük való szakadatlan törődést, kiderül, hogy ez már több az egyszerű humanizmusnál. Egyenesen bele lát a kérdések politikai jelentésébe. „Ugy tűnik, — mondotta egy alkalommal, — hogy a tanítók szegénységéért én magam is felelős vagyok.“ Ez az érzékeny, megalkuvást nem tűrő lelkiismeret készítette arra, hogy tüntetően otthagyja az Akadémiát, amikor II. Miklós kultuszminisztere nem hagyta jóvá Gorkijnak, „egy csavargónak és forradalmárnak“ a beválasztását. Ez volt Csehov egyetlen nyilvános politikai cselekedete és itt fogant meg Gorkijjal való mélységes barátsága. De ez a termékeny szellemi összetartás mindössze két évig tarthatott. Gorkij 1902 nyarát, gyógyulást keresve, egy finnországi üdülőhelyen töltötte. Esténként máglyatűzeket

gyújtott a gyermekek szórakoztatására. Egyik este sápadtan és összetörtén, elszorult hangon mondotta a rá várakozó kicsinyeknek: „Ma nem lesz tűzijáték. Meghalt Csehov.“ Majd hirtelen mozdulattal megfordult és felfutott szobájába.

Amilyen sután sikerült Csehov irodalmi debütje, ugyanolyan groteszk módon alakult utolsó útja is. Holtteste egy zöldre mázolt vasúti teherkocsiban érkezett Moszkvába, a vagon falán ezzel a felirattal: „Osztriga“. Ugyanezzel a vonattal szállították haza egy generális holttestét Szibériából. Az íróra váró sokaság a katonazenével tovagördülő gyászkocsihoz csatlakozott, csodálkozva, hogy Csehovnak utolsó útján katonai pompában van része. Csehov koporsóját a sáros, vigasztalan Moszkván át alig száz ember követte...

Születésének nyolcvanadik évfordulóján Európában talán még ennyien sem emlékeztek rá. (Méliusz József)

AZ UJ SOMERSET MAUGHAM. Biztos kézzel megrajzolt alakok sokasága szerepel ennek a nálunk is népszerű angol írónak számos regényében, novellájában, szindarabjában, akár a Szigetországban, akár a Déli Tenger gyarmatain játszódnak le, de műveiből hiányzik a társadalom problémája, vagy ha mégis jelen van, jelentősége nem központi s legfeljebb az „élj hajlamaid szerint, de ügyelj a sarki rendőrré“ szabályáig emelkedik. Bármilyen korlátozottan individuálisan látó legyen azonban az író, el kell érkeznie előbb utóbb a társadalmi kérdéshez is, különösen, ha olyan reálisan lát, mint Maugham. Legujabb regényének frissiben megjelent fordítása (**Karácsony Párizsban**) ennyiben igazolja a várakozásunkat. Ha egyelőre suta és eltorzult formában is, ebbe a regénybe betört már a szociális kérdés.

A cselekmény bizonyíthatóan Charley karácsonyi vakációra utazik Párizsba, ahol megismer egy csomó embert. Charley jellemét tekintve rokona a Korunk legutóbbi

számában ismertetett Pipnek, jó-módu 23 éves fiatalember, kinek dédapja kertészkedés céljaira telkeket vásárolt potom pénzért Londonban. A város növekedésével a telkek ára felment s a történet idején az egész család ezeknek a telkeknek és a rajtuk épült házaknak jövedelméből él, az egyik családtag meg éppen bekerül a Lordok Házába. Charley szülei fölényes humorral megrajzolt nyárspolgárok, akik szorgalmasan látogatják a koncerteket, tárlatokat és ápolják társadalmi kapcsolataikat emberekkel, akik évente inkább többet keresnek 5.000 fontnál, mint kevesebbet. Charley párisi látogatásának szórakozáson kívül főcélja régi barátja, Simon meglátogatása. Simon, egy iszákos apa és kicsapongó anya magáramaradt gyermeke, nagy szegénységben töltötte diákkorát, feltűnést keltett véresszájú felforgató beszédeivel, szélsőséges elvei voltak, most pedig ujságíró Párisban. Jövedelmét el nem költve, nyomorban él, aszkéta módjára, hogy akarátát edzhesse. A könyv negyedrésze meddő vitákkal telik el, végül Charley látni akar valamit Párisból, mire Simon (ugyan mit akarhat látni egy jómodu angol fiu Párisban?) egy éjjeli mulatóhelyre viszi, félmeztelen nők közé. Charley itt megismerkedik az orosz emigráns „Olga hercegnővel“, táncol vele, majd éjfélkor a mulatóhelyről egyenesen a templomba megy, szentmise, szent karácsony éjjelén.

Kiderül, hogy Olga hercegnő se nem Olga, se nem hercegnő, hanem Lidia, orosz emigráns, akit a mulatóhely azért szerződtetett, mert jó reklám: szerepe volt egy nagy port felvert gyilkossági perben. Férje, Robert Berger, meggyilkolt egy bookmakert. A per során tudja meg Lidia imádott férje elbűvölését: kalandor, autótolvaj, kábítószer-csempész, elragadó bájos ember, ragyogó szélhámos, aki nem is annyira pénzért lopott és ölt, inkább sportból, a hidegvérrel végrehajtott tett gyönyöréért, az önuraloma élvezéséért. Robert Bergert 15 évi kény-

szermunkára ítelték. Lidia tovább is szereti férjét. Bár volna más módja is rá, hogy megkeresse kenyerét, önként lép be a mulatóhelyre, hogy szenvedjen, ha férje is szenved. Nem vallási okokból keresi a bűnhődést, hiszen amint mondja, nem hihet Istenben, mióta apját, aki a közgazdasági szak tanára volt a petrogradi egyetemen, a forradalom idején kivégezték. Ez azonban nem akadályozza Lidiát abban, hogy nyomorgó emigránstársaival együtt emigrációjuk indokolt voltát és az új orosz rendszer jogosultságát be ne ismerje. Mindezt Charley hosszú kávéházi, éttermi és szállodai beszélgetésekben tudja meg, mert egész párisi hetét Lidiával tölti, anélkül, hogy hozzá, mint nőhöz, közeledne. Közben olykor ellátogat régi barátjához, Simonhoz, aki hosszú viták során fejti ki nézeteit: az emberek ostobák és gonoszok, ő, Simon, a „forradalmár“ pedig uralkodni fog rajtuk, hiszen szerinte a nép ostoba banda, amelyik csak uralkodójára vár. Hogy pedig uralkodhasson, minden érzelmet kitép szívéből, eltaszítja magától Charleyt is. Charley újévkor visszatér Londonba, ahol békés, nyugodt, egyhangú életét a nyomornak és kalandnak Párisban megismert zajlásával összehasonlítva mesterségesnek, öncsalásnak érzi.

Egyik oldalon áll tehát a telekérték folytonos növekedése következtében jómódban élő angol polgári család, a másik oldalon pedig egy sereg excentrikus alak: diktátorságra törő „forradalmár“, kényszer-munkában robotoló, mindig jókedvű kalandor, önmagát prostitúcióval megalázó emigránslány — és a mellékalakok: Robert családja, a leszegényedett előkelő özvegyanya, kinek férje és apja katonatiszt volt, kőkaincsempészek, bookmakerek, viszatért deportáltak, nyomorgó iszákos orosz emigránsok. A világ átalakulásának idején nem maradhatott vak és közönyös Maugham sem, megkísérelt képet adni a vonagló világról. De vajjon helyes-e ez a kép? Egyik oldalon a jólét, a másikon: lumpenproletáriá-

tus, lezüllött középosztály. Az egyik oldalon a valóságban is az érték-többletkisajátítók állnak, a másik oldalon azonban az érték-többlettermelőknél kellene megjelenniök, nem pedig szélhámosoknak, a züllésnek, a mai társadalom szerves tartozékának, szemetének. Az egyik oldalon valóban a jelen áll, a másikon azonban nem a jövő, hanem a jelen romja, a deklasszáltak serege. Ennek megfelelően tökéletlen a regényben a társadalmi ujtónak, Simonnak figurája is, kinek gondolatai csak egy önmagával meghasonlott érvényesülni vágyó stréber öngazoló banáilitásai.

A regény ferde és suta társadalmi rajzát cselekmény nélkülisége súlyosbitja, amit a beszélgetésekben ismertetett gyilkosság, nyomozás, stb. igyekszik pótolni.

A könyv akármilyen hiányos és ferde képet ad a valóságról, vég-eredményben a jómódú angol társadalom életének üres értelmetlenségét mutatja az életpótló művészetek sznobisztikus önámító kultusza ellenére is. A csódnak ez a beismerése, a harc elvi feladása ennek a különben rossz regénynek dokumentáris értéket ad. (Adám Elek)

ŐRÜLT JOHANNA. A középkor és a renaissance teljes jelentősége és értelme csak most kezd kibontakozni. A történelmi oknyomozás olyan tényeket elevenít fel és értékel újra, amelyekre már vagy feledés borult, vagy pedig tévesen rögzítődtek meg a kritikátlan feljegyzésekben. Különösen a történelmi regények élnek virágzásukat, a műfaj ugyyszólván uralkodik a regényirodalomban. A kortörténelmi bűvöletbe esett legjobb szellemek kutatják régmúlt idők társadalmi, erkölcsi és politikai titkait s nem ritkán jutnak eredeti felderítésekre. Legtöbb szerző alig elégszik már meg azzal, hogy felidézze az érdeklődése körébe eső korszak életteljes világát, sokkal inkább arra tör, hogy bíróként új ítéletet hozzon, marasztalót vagy felmentőt, de mindenkép-

pen más t. Bizonyos, hogy e szándékok és kísérletek gyakran hoznak jelentős fordulatokat az értékítéletekben, de nem ritkán sivár és haszontalan eredményeket is. Olykor nyilvánvaló példázatok és párhuzamok világítanak rá, hogy a szerző milyen célszándékokat követ és történelmi műve milyen időszerű valóságot akar igazolni vagy megtagadni. Ez csökkenti ugyan a kutatás hitelét, de nem föltétlenül rontja a közlés igazságait.

M. Prawdin: Őrült Johanna e. munkája (Dante) nem nagyigényű írás. A szerző tiszteletreméltó lelkiismeretességgel gyűjtötte össze Ferdinand és Izabella leányának, Johanna „királynőnek“ életéről tanuskodó okmányokat és meggyőzően deríti ki, hogy „őrült Johanna“ sohasem volt őrült. A sors, amelyet Prawdin ferra-rajzol, kegyetlen és megrendítő. Johanna, Spanyolország törvényes királynője, sohasem uralkodhatott, mert férje, Fülöp apja, Ferdinand és fia, Károly fogságban tartották, hogy a hatalmat ők gyakorolják helyette. Johanna 50 esztendő-t töltött fogságban, kiméretlen foglárók őrizete alatt, akik olykor még testi fenytést is alkalmaztak a királyi család beleegyezésével. Végül, a félszázados rabság utolsó esztendeiben, Johannát valóban elérte végzete, a legenda valósággá vált, a „királynő“ megőrült. Mint lélektani dráma tagadhatatlanul érdekes és lenyűgöző Prawdin munkája s nem kevésbé szemléltető a reneszánszkorabeli Spanyolország belső hatalmi villongásairól adott rajza. A papság, nemesség és a kibontakozó polgárság társadalmi harcainak indítékait alapos történelmi és gazdasági ismerettel elemzi, bár elevenítő készsége jelentékenyen alatta marad **Kesten: Ferdinand és Izabella e.** monumentális regényének. Korrajza sok tekintetben hiányos és hézagos, nyilván mert érdeklődésével teljesen Johanna rehabilitálása felé fordult és elhanyagolhatónak ítélte a terjedelmesebb szellemtörténeti kirajzolást.

Mínthogy Johanna (talán csak le-

hetett volna, de) nem volt kimagasló történelmi egyéniség, Prawdin tisztázó munkája inkább érdekes, mint jelentékeny mű.

A kötetet Balla Antal hosszabb történelmi tanulmánya vezeti be, vázlatos áttekintést nyújtva a korabeli Spanyolország történetéről. Minden lényeges mondanivaló hijján, a bevezetés szerzője eredetiségre tör és maga is a „tisztázók“ sorába lép. Szándéka nem kevesebb, minthogy az „ellenséges“ rágalmakat elhárítsa az inkvizíciós Spanyolország, sőt az inkvizíció felől. A kísérlet természetesen meghaladja B. A. erőit s csupán átlátszó szándéka marad leplezetlen. Kimutatja u. i. hogy a XV. és XVI. század spanyol uralkodói előtt az egységes nemzeti és keresztény állam megvalósítása lebegett, olyan emelkedett cél tehát, amelyet nem homályosíthat el az inkvizíció, már azért sem, mert az inkvizíció nem volt sem kegyetlen, sem káros. Különbben megtudjuk még a bevezetésből, hogy az inkvizíció „tulpedáns“ intézmény volt s „csak a kónok eretnekeket égették el eleve-nen“. E megnyugtató bizonyosság után szinte kár kételkedni többé az inkvizíció emberbaráti jellegében. B. A. ugyancsak biztosítja a történelem iránt érdeklődő olvasóit, hogy az inkvizíciónak, a mórok, a protestánsok és zsidók kiméretlen üldözésének sincs jelentékeny szerepe Spanyolország hanyatlásában, hiszen a „spanyol nagyhatalom, vagyon, gazdagság... jóval a zsidók kiűzése után... érte el tetőfokát“. A tanulmány szerzője e megállapítással arról tesz tanuságot, hogy teljesen hijján van a történelmi fogékonyságnak, úgy képzelvén, hogy valamely történelmi tett hatása azonnal megmutatkozik. „A zsidók és arabok gazdasági munkáját — írja tovább — bőségesen kárpótolták azok a mérhetetlen arany- és ezüstkincsek, melyek az ujonnan felfedezett világrészből jutottak át Spanyolországba“. B. A. alig ismeri a szóbanforgó kor történetét, jölehet tanulmányt ír róla, sőt még Prawdin munkáját

sem olvasta kellő figyelemmel, aki pedig félreérthetetlenül kifejti, hogy a mérhetetlen arany- és ezüstkincsek semmiképpen sem pótolták a zsidók és arabok munkáját... — Végül, hogy a kép teljessége miatt idézzük még azokat, amiket B. A. a kegyetlen spanyol gyarmatosításról mond: „A spanyol gyarmatosítók dicséretére válik, — írja — hogy a meghódított indián törzseket nem igázták le és nem aljasították le őket rabszolgákká, kivéve azokat, akik... a katolikus hit felvételének makacsul ellenszegültek“. A rehabilitáció — amint látható — tökéletes. (Robotos Imre)

A NÉMET-LENGYEL HÁBORÚ REGÉNYE. (Boguslaw Kuczynszki: *Panica vine din văzduh*, Bucuresti 1940.) Liviu Rebreanu előszavával érdekes könyv jelent meg a román könyvpiacra. Szerzője emigráns lengyel író: Boguslaw Kuczynszki, lengyelül írta meg e könyvet, de először románul jelent meg. A román sajtó éppen ezért a sajátjának tekinti s igen sokat foglalkozik vele. Nem annyira az irodalmi érték, széles koncepció, ujszerű meglátás jellemzik e munkát, de más valami, ami talán (különösen napjainkban) értékesebbé tud tenni könyvet a nagyközönség előtt: az aktualitás. Boguslaw Kuczynszki regénye aktuális témát tárgyal: a német-lengyel háborút, a nagyhatalmak között dúló mai háború csiráját. És mégsem háborús könyv a szó remaquei, barbussei értelmezésében. Nem a frontok háborújáról, de az otthonmaradtak, a polgári lakosság véget nem érő hajszájáról, hajlékukból elűzött emberek szenvedéseiről szól. Egy középkorú polgár sorsán keresztül százvezrek sorsával ismerteti meg Kuczynszki, akik a bizonytalanság viharában menekítik percről percre kis életüket. Stachowiak, a regény hőse, feleségével s kisebb társaságával a háború harmadik napján felszáll a propaganda minisztérium által indított vonatra. Utolsó menekülési lehetőségnek gondolják ezt az utat,

Varsót már állandóan bombázzák, az ismerősök már távoztak. Az ut célja? Ezt még a vonat vezető sem tudja. Mindenesetre el, el Varsóból, a bombatámadások állandó pokla elől. Talán... Ezzel lehetne valamenynyire menekülő lelkiállapotát jelezni: talán történik valami, talán elérnek valahová. A vonat megy egy darabig, lassú, végnélküli zakatolással, de a repülőgépek, a kor veszedelmes madarai nem hagyják nyugton. Több repülőtámadás után Stachowiak és társasága leszáll a vonatról. Kevés podgyászukat féltve, beteges gyenge feleségét támogatva, elviselhetetlen szenvedés az ut. Közben mind-egyre hallják a híreket: A németek már a Visztulánál, talán még ma utolériük őket... Stachowiak egy kicsi, kevésbé forgalmas utvonalon levő falucskában elbucsuzik feleségétől; ki akar jutni a gyűrűből, maga sem tudja pontosan hogyan, hová... De nem tudja bevárni az ellenséget. Egyedül, fáradtan az éjszakában, felszakított országutak és tönkretett vasuti pályák mentén folyik ez a modern „Pahod na Sibir”. Közben az egész lengyel tragédia okai és kiteljesülése is meg-meg villan egy-egy jelenetben az olvasó előtt Stachowiak sorsa mellett. Az uton menetelő katonáknak már nincs puskájuk, visszavonulóban vannak, még zártak a soraik, vezetőik haladnak az élükön, de sehol sem tudtak ellentállni, nem jelentenek tényleges erőt. A mozgósítást sem lehetett végrehajtani, már a második nap tönkre bombázták az összes fontosabb vasuti gócpontokat. A szél hátára kivetett emberek apró kis szenvedései mellett a nyomorúságban felülkerekedő emberi önzés számtalan megnyilvánulása tükröződik e menekülésben. Stachowiakot saját nyomorúsága mellett ezer meg ezer nyomorúság kíséri útján s passzívan, szinte akaratlanul megy amerre a szél viszi, míg az utolsó pillanatban Zaleszczi román határállomás hidján román területre lép.

Irodalmi szempontból sokat lehetne szemére vetni az írónak. A meg-

formálásnak, mesterségbeli csiszolásnak semmi nyoma a könyvön. Csak az események peregnének, ugyanabban a rendezetlenségben, ahogy történtek. Az író nem szól bele a történésekbe, megelégszik az egyszerű feljegyzéssel. És mégis, különös hatást ér el. Az olvasó épp azt kapja meg, amire ma oly nagyon kíváncsi: csiszolatlanul, nyersen feltárt emberi sorsot. S mint a román sajtó anyira kihangsúlyozta: figyelmeztetést is, nemcsak a fronton harcoló katonáknak, de a polgári lakosság számára is, — a veszély az égből jön! (Fekete Ferenc)

ERDELYI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRÁS.

Tulajdonképpen megható, hogy huszegynehány erdélyi magyar tanár összeállt cluji (kolozsvári) professzoruk, Kristóf György hatvanadik születésnapja alkalmából huszegynehány nyelvi, irodalomtudományi dolgozattal egy közös Emlékkönyvben. (Magyar irodalomtörténet 1939, Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára, Cluj (Kolozsvár) Minerva Rt. kiadása) Megható a hűség és a szeretet e jele ajánlásaik, írásaik során, oldalról oldalra, végig a testes, a mi szegény könyvkiadókunkban egyenesen hatalmas kötetten, az utolsó oldalakig, ahol az Emlékkönyv hat szerkesztője 641 szám alatt gyűjti össze Kristóf György minden valaha irt értekezése, újságcikke, jegyzete címét, lelőhelyét, megjelenési dátumát. Kétségtelenül derekas munka volt megírni ezt a sokszáz cikket, jegyzetet, de derekas volt összekeresni is ezeket annyiféle nagy és kis lapból, sőt lapocskából. A türelem és önzetlenség e szép jeleit akkor is üdvözölnénk, ha nem egy magára hagyott tudomány ügyét szolgálnák. Már pedig ez a tudomány elhagyott, semmibe vett. Anyanyelvünk közvetlen tudományai, a nyelvi és irodalomtörténeti kutatás még jobb körülmények között sem igen dődelgetett. A „magyar közönség” és a „magyar olvasó”, akinek a kiműveléséért pedig e

tudományok gondja állandó, szinte tudomást se vesz róluk. Am ilyen alkalommal szembe kerülhet velük! Már azért is helyes, hogy ez az Emlékkönyv létrejött, nem is említve, hogy a visszhang, amit kivált talán mégis munkaközösségbe tömöríti e két szaktudomány hiv erdélyi munkásait, tárgyak állandó és rendszeres művelése végett. Egy ilyen munkaközösség kialakítására ez az Emlékkönyv szinte minden sorával aggodalmasan int, figyelmeztet, sőt ha igen a velejébe nézünk: kérelek. Kérlel ez a husz egynehány anyanyelve változó törvényszerűségeibe és megújuló szépségeibe bódult fiatal tanárt, hogy folytassa, mert ez az Emlékkönyv, amennyire a hála meghatározható emléke, ugyanannyira egy tudomány elesettségének a bizonyosága. Igen jórészt érthető ez az elesettség. A komoly nyelvi, irodalomtudományi kutatások feltétele egész sereg s mifelénk e seregből legfeljebb, ha pár úgy ahogy adott. Irodalomtörténeti, nyelvészeti kutatások elképzelhetetlenek jól felszerelt szakkönyvtárak s a kutatás jelenkori állását teljes egészében bemutató, regisztráló publikációk, folyóiratok közvetlen kapcsolata nélkül. De elképzelhetetlen e szaktudomány művelése szerves fórumai és kialakult segédtudományai érett kultusza hiányában is. Ez az Emlékkönyv bizony szinte mindezek hiányában született, mondhatni puszta akaratból. Mindez látható is a kötetben. A nyelvészek dolgozatain kívül már a legtöbb tanulmány tárgyválasztása e hiányok szerint igazodik. Több dolgozat nem is történeti, de élő irodalmi jelenséget tesz szóvá, miért is mindenütt látszik a tudomány történeti módszeréhez szokott kézdaraboskodása a nem történeti-tudományi képlet körül. Am az eldugott vidéki városka felekezeti középiskolájában élő kutató eszközök, források s a tudomány impulzusai nélkül rákényszerül az ilyen megoldásokra. Komáromi János, Kosztolányi Dezső, Erdélyi József vagy a mai erdélyi írók művei még csak

beszerezhetők! Más kérdés, hogy az ilyen tárgyról a Kristóf György pozitívizmusaán nőtt tanítvány elsősorban csak a háláját, nem pedig tudománya igazi munkáját rója. Hasonlóképp a két Madách dolgozat is nyilván a módszeres kutatás nehézségei miatt szerepel. Madách irodalomtudományunk egyik legmegközelíthetőbb auktora. A pár nagy Madách monográfia könnyen hozzáférhető s a helyzete miatt csökkent igényű kutató ezekben simán akadhat olyan hézagokra, amiket párhuzamaival, forrás ötleteivel s hasonlókkal betölt. Általában (a nyelvészeken kívül) a módszeres irodalomtudományi kutatás ama bizonyos apparátusa csak pár dolgozat mögött szerepel s ezért olyan kérdések kerülnek elsősorban a kötetbe, ahol a kutatás területe szűk, lehetőleg maga az elszigetelt tárgy. A legszélesebb alapon az egy Jancsó Elemér épít. De az ő munkája az érintett tárgyban (Aranka György) mondhatni évtizedes. A legtöbb dolgozat így leszűkült interpretálásra vagy egy-egy történeti lelet kiaknázására, mint Orbán Lászlóé, aki a brasovi (brasói) magyar színészet történetéből tabelláz érdekes adaléksort, a Honterus gimnázium 1795 és 1853 közti 29 kötetes színeljegyzékéből. Ez a dolgozat különben azért is kiemelendő, mert az erdélyi magyar irodalomtudomány munkásait az irodalomtudományi kutatás sajátos hazai feladatára figyelmeztetheti. Orbán László dolgozatából kiderül, hogy magát nemzetinek nevező magyar szintársulat nem egyszer német és román nyelvű színi előadásokat is tartott, jó száz évvel ezelőtt Brassóban (Brassóban). Az erdélyi magyar irodalomkutatás lehetséges munkaterületére ime így hívja fel a figyelmet az egykori valóság. Általában (ismét a nyelvészeken kívül) nélkülözzük a kötetben a mindenható együttélés erdélyi adottságának tudományos érintését, holott nyilvánvaló e vonatkozás tudományos kiaknázhatóságának nagy lehetősége. De ez a hiány is talán az Emlékkönyv

tervszerütlenségére utal. Ez a tervszerütlenség viszont bizonyára ugyanugy a mostoha körülmények következménye, mint a dolgozatok tárgyválasztása vagy tudománytani formája. S ha ezek a külső, objektív nehézségekre emlékeztetnek, szóvá tehetők a szubjektív nehézségek is: a szerzők készülsége és képessége. Persze ezek is csak objektív vonatkozásban, bár a könyvnek ezek a legszemélyesebb jegyei. Mit jegyezhet fel, mérlegelhet ezen az oldalon a bíráló? A kutatók módszerbeli készségét, készülségét. Ebben a vonatkozásban (megint csak a nyelvészekon kívül, akik studiumaikban a legiskolázottabbak; nevezzük is már meg őket: Szabó T. Attila, Blédy Géza, Márton Gyula és Györfi Jenő), — mondom, a módszerbeli készség kérdésekor korántsem a nyegle Makkai Lászlóra gondolunk, aki minden tartalom nélkül csupán rájja egy steril szellemtudományi módszer leckéit, de elsősorban Vörös Istvánra, aki a maga szaktudományi összefüggései között a legalaposabb kulturájúnak tűnik, bár ez a kultúra egyelőre inkább csillog, mint áthat, inkább aplikálja csak tárgyára, mint abból kifejti. Vörös István különben inkább kívülállónak rémlik. Talán csak a személy áll hozzá közel, akit foglalkozik („Madách életfelfogása lírája tükrében“) s nem a történeti irodalomtudomány. Hasonlóképp állhat Vita Zsigmóddal is, akinek tárgyi elemzőkészsége, mélyrehatása és széleslátása, bár ridegen szellemtudományi, már esszémodorával is kéri a kötetből, mint ahogy kéri a jó iudiciumu, ugyancsak észszé felé hajló Balogh László. A hivatkozottak a szellemtudományi szelektől érintett szerzőktől a még Széchy Károlyra visszaeső kéregpozitivizmus kopaszon meredező irodalomtudományi ridegségei felé, amilyen a legtöbb, az alaposan felkészült Jancsó Elemér veri. De az, ami jó és elfogadható nála, az is inkább a pozitivizmuson fogant s hogy a kötet történeti tárgyu kutatóit meghaladja, az abban áll, hogy leg-

alább a pozitivizmus lényegét a magáévá tette. Ez bizony a többiről (Antal Péter, Mikó Gábor, Mészty László, Pellion Ervin, Sántha Alajos, Veégh Sándor) alig állítható. Viszont úgy látszik az utóbbiak felkészülsége a mi irodalomtudományi kutatásunk átlaga. Ebből a diluviális, a múlt adalékait csupán szellőztető, kiporoló, de nem meglevenítő pozitivizmusból kell kiemelni az erdélyi irodalomtörténetírást az Emlékkönyvet létrehozó munkaközösségnek. (G. G.)

I SKOLA A MAGYARSÁGRA.

A Felvidék visszacsatolásának külső eseményei sokszerű élményt jelentettek a felvidéki fiatalok számára. A megrázkódtatás hatása most már oszlik és a szellemi emberek a húsz év jelentőségét akarják valahogyan kiobjektíválni. Arról a fiatalságról van szó, mely az elmúlt húsz évben nőtt fel, életismeretét csak erre a korra építhette s most szelektálni akar: értékelni, kiválogatni azt, ami a csehszlovákiai helyzet sajátos adottsága volt és megnézni, ami általános európai. Mindeme vizsgálat elvégzéséhez most már távlatot is kapott a fiatalság; úgy érzi, hogy itt valami titok van, valami trauma, mely mindaddig, míg ki nem fejeződik, nyomni fogja lelkét, gondolatait, — szabadulni szeretne tőle, főlösképpen balasztként kidobva magából, hogy emberré válhasson minden különös jelző nélkül. „...amíg tudatunk nem végez tapasztalatainkkal és élményeinkkel, egészen bizonyos, hogy kisebbségi magyarok maradunk addig“ — írja Jócsik Lajos könyvében (*Iskola a magyarságra*. Nyugat kiadása. Budapest.)

A felvidéki fiatalság izgalommal várja, hogy kinek sikerül e megváltó kifejezés. A feladat nehéz; nem szabad teljesen kiesni az eredeti, megszerzett szemléletből, mert sok kedves emlékünk, élményünk törpülne jelentéktelenné így, de viszont általános, távlati nézéssel is segíteni kell a tárgyilagos megítélésben. A

kísérletek eddig inkább szubjektív emlékek felelevenítései voltak, ahogy a mult sok eseménye, kezdeményezése is csak eszköz az egyéni világkép kialakításához. Jócsik Lajos könyvében is hiába várjuk a kisebbségi helyzet szigorú szociológiai felmérését. — ő is inkább az élményemlékekhez menekült. De ezek az élmények keverték s több benneik az általános emberi vonatkozás, mint a sajátos kisebbségi adottság. A személyes élményeket olykor tudományos megállapítások intarziái tarkítják s úgy érezzük, hogy a kisebbségi helyzet a felvidéki fiatalok számára — a Jócsik könyvében leírt élmények szerint — inkább a speciális földrajzi helyzetet jelentette, a Nyugatba kapcsolt államközösséget, mely a humanizmus mindenkit átfogó eszméjére nevelte ezt a generációt. A könyvben felelevenített emlékek inkább egy széles látókörű ember általános eszmélkedéseinek állomásait jelzik, a kisebbségi helyzet talán csak mint szemnyitó erő működött közre ebben. Bizonyos, hogy „a kisebbségi sors a kisebbségi érzést valóságos rendszerré fejlesztette“ s ezt az állapotot „csak úgy lehetett kibírni, ha valami magasabbrendűhöz vezető útnak tekintettük“: „úgy képzeltük, hogy van, létezik egy magasabb életforma, amely emberi, szociális, gazdasági és esztétikai értéktöbbletet jelenthet úgy a kisebbségi magyarság, mint a többségi nemzetek számára“. Egy magasabb eszmében keresett szintézis jelentette tehát a kisebbségi helyzet humanizmusra nevelő hatását és dobta fel a dunamedencei népek találkozásának gondolatát. Maga Jócsik a nádi élethez hasonlítja más helyütt a kisebbségi életet, melyben átvészeltetők a nehéz idők. A kemény népsors objektív értékelése tehát a felvidéki kisebbség életét nem mutatja iskolának, melyben életre nevelődött és erősödött, — legfeljebb a politikai szöfordulat mondhatja ennek.

Ha a kisebbségi mivolt szinte rejtélyes lényegének megítélését hiá-

ba keressük Jócsik könyvében s ha olvasása közben az is olykor az érzésünk, hogy értékelő szempontjából a kisebbségi helyzet belső szemléleti szögét már ki is hagyta, — néhol mai értékeléseket vetít is vissza, a helyzet pozitív eredményeinek megpillantásához mégis ad néhány adatot és a felvidéki kisebbség szociológiai értékelésének irányát mégis megsejteti. Kérdés ugyan, hogy „a mi életiskolánkat, melyet kisebbségi helyzetünkben végigjártunk“, egyetemmé fejleszti-e a történelem s ha így is lesz, szükséges lesz-e ez, de bizonyos, hogy a szociológiai döntő valahogyan az volt, ahogyan az államkeretből kiesettség a felvidéki kisebbség közösségi tudatát fejlesztette ki és erősítette. Jócsik írja könyvében az államvasutak munkából kiesett proletáriátusáról szólva, hogy menekülésként behúzódtak a közösségbe. E közösségbe húzódás vállalásra kényszerített, elmentéket koptatott; a nemzeti élet ilyen államnélküli formájában a nemzeti élet közösségi feladatvállásává spiritualizálódott, külső állami formájától elszakadt. E tanulságnak maradandóságáról majd az idő tesz bizonyosságot; mégis, ha a felvidéki kisebbség életének pozitívumait keressük, erre kell felfednünk a pozitív értékeket, a kutatásnak erre kell majd fordulnia.

Jócsik galambokként felbocsátott emlékei és gondolatai még nem tevődtek egészbe és szerző **mutáló** hangú könyve nem fejezi ki mindennütt tárgyilagosan, se szociológiai igénnyel, se emlékezés formájában a felvidéki kisebbség helyzetének tanulságait, de hiteles élményei adalékok lehetnek majd az élmény megírásra váró kifejezéséhez. (Szabó Imre)

K Ö N Y V A K Ö N Y V R Ó L. Az Encyclopédie française újabbban megjelent XVIII. kötete a **La Civilisation écrite** címet viseli és teljes egészében az emberi gondolat lerögzített formáival (nyomda, könyv, lapok, folyóirat, könyvtár)

foglalkozik. A szempontok, melyek szerint a párisi Bibliothèque Nationale igazgatója ezt a kötetet összeállította, nem egészen újak a modern ember előtt, aki szüntelenül betűk között bukdácsol s valóban szükség van vezetőre, ami ebben az egyre növekvő és bonyolódó irott világban eligazítsa.

Mindenekelőtt a könyvtárak kérdése. Minden tudományág egyre fokozottabban érzi a szükségességét, hogy a nap-nap után megjelenő, különböző szakkérdésekkel foglalkozó könyveket és kiadványokat valamely intézmény osztályozza és katalogizálja. Azon a feltétlenül jelentős tényen kívül, amit az ilyen rendszerezés valamely tudományág fejlődésének rögzítése szempontjából jelent, igen fontos a szerepe a kutatás megkönnyítése és a kutatók időmegtakarítása tekintetében is. A könyvtárak hivatása, hogy a különböző helyeken megjelent műveket és kiadványokat feldolgozzák, rendszerezzék s az érdeklődők rendelkezésére bocsássák. A napjainkban megjelenő művek rendszerezésén kívül a könyvtárak feladata az is, hogy a fényképezés és mikrofotográfia segítségével olyan régi és hozzáférhetetlen anyaggal egészítsék ki gyűjteményeiket, melyeket az idő, vagy maguk az emberek elpusztítással fenyegetnek. Így terjeszthető ki hasznosan a könyvtárak működése a régebbi kallódó és veszendő kulturértékekre is. Ezek mellett a feladatok mellett azonban ugyancsak a könyvtárak és könyvtárvezetők kötelessége a szellemi élet szigorú szabályok szerinti megszervezése, ami több mint egy évszázada problémája a tudományos életnek.

Elsősorban a minőség, a könyv kiállítása jöhet számításba. A kötet, melynek célja egyrészt, hogy ebben a tekintetben is segítségre legyen, csaknem minden területen különös figyelmet szentel ennek. Nem elég azonban valamely mű elterjedésének anyagi feltételeit vizsgálni, ha egyben nem kutatjuk a műnek a modern ember kialakítása szempontjából

számbajöhető hatását is. Szükséges, hogy a legélesebb lélektani módszerekkel vizsgálják meg az átlagolvasó viselkedését s ebben a tekintetben nem hanyagolható el a könyvek kiállításának, illusztrációinak, alakjának, betűtípusainak s mindazon jegyeinek alapos vizsgálata, amik egy könyv külsejéből első látásra hat.

Ami valamely könyv, vagy kiadvány tartalmi hatását illeti, **Huizinga** nagyon pesszimiztikusan ítéli meg: „Olyan társadalomban, — írja — melyben kötelező az oktatás, ahol mindenről, ami a világon naponként történik azonnali és általános közlések jelennek meg, a középszerű ember gondolkodása lassanként egyre személytelenebbé lesz s egyre kevésbé egyéni az is, ahogyan mondja. Az egyidejűleg sokrétű és felületes ismeretek tulságosan nagy lelki horizontot nyitnak meg ahhoz, hogy kritikai fegyverzettel nem rendelkező szem áttekinthesse s ez szükségyszerűen az ítélőképesség elbicsaklásához vezet. Jelenünk következképp az előtt a nyugtalanító tény előtt áll, hogy a fejlődés két legnagyobb vívmánya, amelyekre oly büszkék vagyunk: a kötelező oktatás és a modern nyilvánosság — ahelyett, hogy közvetlenül a kulturális színvonal emeléséhez járulnának hozzá, hatásukban bizonyos degenerálódási és elgyengülési tünetekhez vezetnek“. Mondja, mint említettük, pesszimiztikusan **Huizinga**, aki az emberi művelődés természetét másnak, mint esztétikai jellegűnek elképzelni sem tudja. **Huizinga** felfogásában a művelődés a zsenik és a nagy művészek művelődése. Ezeknek a fejlődésénél, kialakulásánál azonban sohasem felejt el tekintetbe venni a fejlődést. Kulturát időtartam nélkül — igen helyesen — sohasem képzel el. Miért jut hát mégis olyan felfogásra, amely teljesen figyelmen kívül hagyja a legujabbkori általános közoktatás és nyilvánosság tényének a jövő fejlődésében feltétlenül számottevő erejét. Avagy azt hiszi talán, hogy az általános közoktatás és a

nyitvánosság a művelődés megszűnéséhez vezet s nem pedig oda, hogy nagyobb és szélesebb bázisra jut a kulturális erők kiválasztódása? Hui-zinga felfogása természetesen nincs ellentmondásban a francia Enciklopedia jelen kötetének általános szellemével. A szakmai és tulságosan tudományos szempontok elsörendü figyelembevételével, a tudományos kutatás megkönnyítésére irányuló elv legalább is erre mutat.

Nem lehetetlen azonban, hogy már a közeljövő kialakít bizonyos olvasmány-egészségügyi rendszert, amiről eddig olyan kevés szó esett. Ez természetesen főleg olyan olvasókra vonatkozik, akiket az olvasmányaikban való elmerülés veszélye fenyeget. Ami a tudóst és bölcselet illeti, ők mindig kiválaszthatják maguk is a valódi értékeket. De vajjon gondolhatunk arra, hogy a nyomtatványt megállítsuk fejlődésében s nem természetesen lázadna fel minden meghatározás és minden korlátozás ellen? A legszerényebb kiállítású füzettől a legragyogóbb nyomdatechnikával kiállított művészeti folyóiratokig mennyi mód és lehetőség az egyre növekvő olvasóközönség megragadására. S ezen a területen a legelőrelátható valami, minden a meghatározatlan és meghatározhatatlan szükségességnek van alávetve, aminek kifejezője — a siker. Bizonyos lapok példányszámának egyik hétről a másikra való rohamos megnövekedése, vagy valamely könyv óriási példányszáma szinte függetlenné látszik tenni a kiadványt kiadójától vagy írójától.

Ne állapítsunk meg azonban haszontalan hierarchiát. Egy terjedelmes, okos könyv eltűnhet egyik napról a másikra, míg egy másik kisebb és jelentéktelenebb meghódítja az olvasót. A nyomtatványoknak ebben a bozótos rengetegében, ahol természetesen bőven teremnek értékek is, a legváltozatosabb termékek-

nek van helyük. Egymás ellen hadakoznak és ki akarják küszöbölni egymást. Arra kell törekednünk, hogy megmentjük a legmértőbbakat.

Ez nem jelenti azt, hogy a legéletrevalóbb formák ellen küzdjünk és megsemmisíteni igyekezzünk őket, hanem csak azt, hogy korlátozzuk hatásukat és akadályozzuk meg, hogy egyedül uralkodjanak az ember szellemi életén valamint a tömegek fölött. Aldous Huxley, legújabb könyvében (*Ends and Means*) írja: „A demokratikus országokban az ember szelleme még szabad és olyan kérdéseket tehet fel, amilyeneket épp akar. Csaknem teljesen biztos azonban, hogy ez a szabadság nem éli túl az új háborút. Ha nem fejlődik ki bizonyos ellenállás a sugalmazásokkal szemben, a jövő generáció fiai és leányai valamely ügyes propagandista kiszolgáltatottjaivá lesznek, aki hatásossá teszi tájékoztató és rábeszélő eszközeit. Mert — írja tovább Huxley — a nyugati államok lakóinak nagyrésznél a cölitálan olvasás, a mértéktelen rádióhallgatás s a filmek végnélküli élvezete megszokott bűnné változott, az alkoholizmussal vagy morfinizmussal egyenértékű lelki hatásokkal. S a dolgok oda fejlődtek, hogy millió férfi és nő él, akik tényleges fájdalmat éreznek, ha bizonyos napokon, sőt bizonyos órákban megfosztják őket ujságtól, rádiózenétől vagy mo-zitól“.

A francia Enciklopedia új kötete legalább az írott betű területén rendet akar teremteni a modern életben. Célkitűzéseit a dolog természeténél fogva nem valósíthatja meg teljesen. A szempontok azonban, melyeket az írott gondolat rendezése érdekében felvet, hasznosak és hasznosíthatók. Ha hiányosságai vannak, azok főleg abból a meggondolásból származnak, hogy ami irányító munkáját illeti változhatatlannak tekinti az adott körülményeket. (Szeremlei László)